

KEELES JA KIRJANDUSES TUNDSIN END INIMESENA

Heldur Niit 80

Väike-Maarja keelepäeval 27. aprillil 2006 kasutas Heldur Niit oma esinemise pealkirjana küsimust „Kas toimetajaid on vaja?”. See küsimus on ühtaegu siiras ja retooriline. Aga seda võib esitada – ja sageli peab esitama – ka nõudlikult, millele asjatundja ei vasta kunagi keerutamisega. Oluline ongi, kellele Heldur Niidu küsimus Väike-Maarjas oli adresseeritud – igal juhul mitte asjatundjatele, sest vastuses pole kahtlust. Ja loodetavasti mitte ka iseendale, ehkki mõnikord kulub säärane eneseturgutus ära. Ma ei ole märganud, et Heldur Niidu sõnavõtt Wiedemanni keeleauhinna kättesaamisel oleks kuul publikseeritud, ja sellest on kahju.

Toimetaja elukutsele ei ole kehtestatud kutsenõudeid, aga ometigi sarnaneb tema töö vabade elukutsete viljelejate omaga. Toimetaja tegutseb sõltumatult ja enda vastutusel nagu apteeker oma täpsete kaaludega või arhitekt oma veatute tugevusarvutustega. Tema kutseoskus on logiseva teksti kaadervärk panna toimima nii, et vaba mõttejooks pääseb valla. Hea toimetaja ei ole diktaator, vaid õpetaja, kes mõistab sõnade ja tekstide toime-mehhanisme. See on ka 9. septembril kaheksakümneks saanud Heldur Niidu iseloomustus.

Heldur Niidu toimetajatöö algas Tartu Ülikooli viimasel kursusel aastal 1952, mil Paul Rummo, tollase Eesti Riikliku Kirjastuse ilukirjanduse osakonna juhataja, oli tulnud mõttele hakata uudiskirjanduse põuas välja andma klassikat: süstemaatiliselt, suures mahus ja kiires tempos (muide, samamoodi

tegutsesid tollal ka Välis-Eesti kirjastajad). Oskar Lutsu teoste trükkitoimetamine oli tehtud ülesandeks Johannes Feldbachile, kes aga Venemaa eestlasena siinses kirjanduses ei orienteerunud. Tema asemele kutsuti rahvaluule üliõpilane Heldur Niit, kes lisaks tavapärasele editsioonitööle varustas Lutsu teostesarja esimesed viis köidet (1952–1954) ka järelsõnadega. Heldur Niit vastas oma tööga esimest korda küsimusele, kas toimetajaid on vaja.

Rahvaluule kateedri aspirandina jätkamiseks oli Heldur Niit Eduard Laugaste soovitusel valinud uurimisteeneks Kreutzwaldi muinasjutud. Ent 1951. aastal oli Venemaa vangistusest tagasi Tartusse jõudnud August Annist, kelle samateemaline monograafia oli peaaegu valmis saanud (ilmunud 1966). Heldur Niit jõudis küll kirjutada järelsõna „Eesti rahva ennemuistsetele juttudele” (1953), aga väitekirja uueks teemaks sai Mihkel Veske mahukas rahvalaulukogu Kirjandusmuuseumis. Koostöö Annistiga süvenes hoopis „Kalevala” uue, redigeeritud trüki toimetamisel. Heldur Niit:

„Otsustati teine trükk välja anda, esimese puhul leidis kriitika, et Annisti tõlkes on liiga palju fennisme. Kirjastusel avanes võimalus palgata ka välis-toimetaja. Annist soovitas mind ja kirjastuse direktor Felix Kauba nõustus. See oli ajal, kui me Elleniga [s.o Ellen Niiduga] elasime veel Tartus. Toimetamisega oli sedaviisi: Annist ehitas maja õige lähedal Tartu raudteejaamale. Mina elasin Kastani tänaval Võru tänava poolses

otsas. Annistil oli jalgratas ja kord nädalas või isegi tihemini sõitis ta rattal jaama juurest minu juurde, vaatas minu märkused ja ettepanekud üle ja sa ei kujuta ette, missuguse käbedusega ta parandas, otsis eestikeelseid vasteid – ma ei ole kedagi näinud sellise kiirusega töötamas. Regivärss oli tal nii käe sees, et ta suutis seda teha mängeldes. Jumal tänatud, et sattusime kuidagi väga ühele lainele.”

Aspirantuuraja lõppedes aastal 1955 kolisid Heldur ja Ellen Niit Tallinnasse. Ellen Niit kutsuti 1956. aastal tööle Kirjanike Liidu luulekonsultandina Tallinnasse ja Heldur Niidul oli eestkostjaid (Evi Prink) Keele ja Kirjanduse Instituudis. Heldur Niit:

”Endel Sõgel teadis minust ja osutas suuremeelsust. Sõgel avaldas ühe eesti kirjanduse õpiku ja seda arutati Tartus. Ta oli ise kohal, me võtsime selle üsna kriitiliselt ette, aga sellest hoolimata Sõgel helistas, et tahavad mind KKI-sse võtta. Ma muidugi tulin instituuti, ülesandeks kirjutada ülevaade „Очерк эстонской литературы”. Moskva targad tulid lugema ja leidsid, et nii ei lähe mitte. Ja samal ajal hakati Valguses tegema seda punaste kaantega entsüklopeediat – ENE-t. Nendel oli vaja meest, kes oleks nõus hakkama sellega tegelema. Sõgel saatis mind suure õnnetunde- ga kirjastusse. Olin esimene töötaja, kes võeti entsüklopeediat tegema.”

See oli aastal 1963 ja oli naiivne ettekujutus, et kui entsüklopeedia märksõnastik on valmis, suudab kirjastus kerge vaevaga panna vabatahtlikud kaastöölised tootma sõnaartikleid rangelt etteantud mahus. Seekord oli kasu Moskva „Большая советская энциклопедия” toimetusest, kelle abiga suudeti siinses keskkomitees tõestada, et ilma korraliku toimetusega asi äpardub. Heldur Niidu tegutsemisväljaks sai keel ja kirjandus KIKU-s, kirjanduse ja kunstide osakonnas. Heldur Niit:

„Keel ja kirjandus jäi minu toimetada ja Sõgel oli nn ühiskondlik inspektor. Jumal kui palju jama oli. Teise kõite valimine venis ja venis – eesti kirjanduse artiklit ei saanud selliseks, et Olaf Utt oleks alla kirjutanud. Ei tohtinud näiteks mainida Paul-Eerik Rummo „Tuhkatriinumängu”, mis oli ilmunud 1968 Loomingu Raamatukogus. Peatoimetaja Gustav Naan otsustas teksti anda Lembit Remmelgale. Remmelgas oli Tšehhis käinud kriitilistel aegadel ja temast oli jäänud hea mulje, suhtlesime ka perekondlikult. Lähen Remmelgalt teksti ära tooma ja kas tead – Remmelga märkused on veel hullemad kui Uti omad. Mina vihas-tasin vist nii nagu ei kunagi hiljem. Rääkisin Naanile ja asi läks uuesti Uti kätte: ta esitas kümme nõudmist, mõned neist rahuldasime ja ta siiski andis allkirja.”

Heldur Niit lahkus entsüklopeedia toimetusest 1972. aastal pärast seda, kui ei õnnestunud kaitsta korralikku artiklit Oskar Looritsast. Heldur Niit:

„Ma olin rääkinud Olev Jõega ja ta ütles, et jäta see entsüklopeedia kus kurat ja tule ajakirja juurde. Nii lõppes kümneaastane töö ENE-s ja läksin Keelde ja Kirjandusse, kus kahjuks ei saanud 35 aastat täis. Jah, seal tundsin ma ennast inimesena. Olen patustanud, et olen kirjastustele kole palju teinud, oleksin pidanud rohkem Keelele ja Kirjandusele pühendumat.”

Kvantitatiivselt on toimetaja tööd raske mõõta ja seetõttu jääb see enamasti varjatuks, autori ja toimetaja vaheliseks asjaks. Umbkaudu võib hinnata, et Heldur Niidu käe all on ainuüksi Keele ja Kirjanduse toimetuses mõtteküpsiks saanud vähemalt 800 artiklit rohkem kui 8000 ajakirjaleheküljel. Toimetamistöö mahtu ning kvaliteeti on võimalik hinnata, kui analüüsida tekstoloogiliselt originaalkäsikirja selle toimetatud versiooniga. Lihtsam moodus on jälgida autorite reageeringut: Heldur Niidu tööle on aastakümnete vältel hin-

nangu andnud tema paljude autorite tänusõnad. Olgu siia lisatud ka kolleegide omad Keele ja Kirjanduse toimetusest läbi aegade – õpetajale, kaasamõtlejale, eeskujule.

Ja, Heldur – ära jäta unarusse Lõnnroti Eestist saadetud kirjade publitseerimist!

MART MERI